

האיר פני המזרח

קווים לדמותו של רבי משה כלפון הכהן (1874 – 1950)

יחיאל לב

ראשי פרקים:

הקדמה - קהילת ג'רבה
קורות חייו
חידוש לימוד ההלכה
השקפתו הציונית
קשריו עם רבני א"י
ניסיונות העלייה לארץ ופטירתו

הקדמה - קהילת ג'רבה

הקהילה היהודית באי ג'רבה, השוכן בים התיכון צפונית לתוניסיה, ידועה כקהילה מפוארת בעלת מסורת עתיקת יומין. קהילה זו היתה רובה ככולה כהנים אשר מסורת בידם כי הם צאצאים של משפחת כהונה שגלתה לשם בגלות נבוכדנצר.

במחצית השנייה של המאה התשע עשרה, החלה הפריחה התורנית באי ג'רבה, ומאז הצמיחה הקהילה מתוכה תלמידי חכמים בקיאים וחריפים, שנשלחו לשמש במשרות הרבנות בכל רחבי תוניס. כך למשל בערים 'מדנין', 'בן גרדן', 'גאבס' ו'קירואן', את כולם הנהיגו חכמים יוצאי ג'רבה.

הקהילה היהודית באי התרכזה בשני ערים: "חארה אל כבירה" (הרובע הגדול) סמוך לנמלו הדרומי של האי, ובמרחק של שבעה ק"מ - העיר "חארה אל זגירה" (הרובע הקטן), ובשמה הנוסף 'הדיגת'. בערים אלו התגוררו אך ורק יהודים. ב"חארה אל זגירה" שוכן עד היום בית הכנסת "אלגריבה". המבנה הנוכחי נבנה ב- 1929 על שרידי מבנה קדום יותר, ועל פי המסורת באותו מקום שכן בית כנסת כבר מאז המאה הראשונה.

בית הכנסת "אלגריבה" נחשב בעיני הקהילה למקום מקודש ביותר. מסורות שונות נקשרו בו, לפיהן במבנה ביהכנ"ס משולבת אבן או דלת מבית המקדש שהביאו איתם הגולים שהגיעו לאחר חורבן הבית.¹ יהודי המקום מקפידים להיכנס לבית הכנסת יחפים מפני קדושתו. מנהג נוסף הקשור לאמונתם בדבר קדושתו המיוחדת של ביהכנ"ס, הוא לכתוב שמות של רווקים ורווקות על קליפות של ביצים שלמות, ולהניחם תחת ארון הקודש כסגולה לזיווג. המקום משמש עד היום כמוקד עלייה לרגל של יהודים ותיירים מכל העולם.

בקהילת ג'רבה שהיתה רובה ככולה כהנים, היו גם מעט ישראלים, אך לויים כלל לא היו. על פי המסורת, הסיבה להיעדר לווים מהאי נובעת מקללה קדומה הרובצת על הלויים. בימי שיבת ציון היו חסרים לווים בארץ ישראל ועזרא הסופר שלח ללוויים שהיו בג'רבה שיעלו לארץ. אלו סירבו לבקשתו, ועפ"י המסורת הוא קילל אותם וכולם מתו. יהודי ג'רבה אף טוענים כי במשך הדורות, בכל פעם שבא לוי לגור בקהילתם, הוא לא סיים את שנתו ומת באופן פתאומי.

1 שמה הנוסף של העיר - 'הדיגת', ניתן לה בעקבות המסורת על אותה הדלת מבית המקדש שנמצאת במבנה בית הכנסת. השם 'הדיגת' התגלגל מ-'הדלת'. (קדושת משה, עמ' צג).

כך מתאר הרב לואיס רבינוביץ (להלן: הרב ר') את אופי הקהילה שפגש בעת ביקורו בג'רבה בשנת תש"ג (1943):²

היהודים האלה אדוקים ביותר ויש להם יתרון אחד על כל היהדות המזרחית מבגאדאד ועד מרוקו: לא פסקא גירסא מפומיהון והם יושבים רובם ככולם על התורה ועל העבודה. יש להם ישיבות לרוב לתינוקות של בית רבן לצעירים למבוגרים ולזקנים... אי אפשר לתאר את החיים של היהודים האלה בפרוזה, צריך בעט של פייטן. שמה ראיתי חיים ממש לפי התלמוד, עם כל ההנהגות וכל המדות של התלמוד, יהודים ענויים, יראים ושלמים, לומדים וצדיקים... (יהודה יעלה, תרט')

הוא מעיד כי בעת ביקורו חיו בג'רבה כ- 8000 יהודים. כיום, הקהילה היהודית בג'רבה מונה כ-1500 יהודים בלבד. רוב אנשי הקהילה עלו ארצה במשך השנים וחלקם אף היגרו לצרפת.

קורות חייו

רבי משה כלפון הכהן (הרמ"ך) נולד בשנת תרל"ד (1874) באי ג'רבה, לאביו ר' שלום הכהן, שהיה דיין בבית הדין הרבני. משפחת הכהן השתייכה למשפחת כהנים מיוחסת ועתיקה המכונה 'כהן אברי"ש'. על פי המסורת הם מיוחסים לתנא ר' ישמעאל כהן גדול, ומכאן שם, אברי"ש - אני בן ר' ישמעאל.

בלידתו ניתן לו השם 'משה', אך אימו הוסיפה לו את כינוי החיבה 'כלפון', שמאז הפך לחלק בלתי נפרד משמו. על מקורו של כינוי זה הסביר הרמ"ך בעצמו לרב ר' בעת שנפגשו:

ואז הסביר לי את הענין: יש מנהג בין יהודי המזרח שנותנים לילד הנולד אחרי אחיו המת השם 'כלפון', 'מכלוף', 'כלפיא', כאומר זה חלוף זה, והוא אחד מהם. אבל הוא בעצמו רואה במנהג הזה כמין אמונה טפילה שמתנגדת לאמונה הטורה של היהדות, (ו) מפני זה הוא מסרב להשתמש בשם כלפון, למרות שבכל העיר מכנים אותו בו.

(שם, תריב')

מגיל צעיר שקד הנער משה כלפון על לימוד התורה בצורה מעוררת השראה ביחס לבני גילו. אביו ייעד אותו לגדולות ושלח אותו ללמוד תורה אצל חכם יוסף ברבי שהיה מעמיד תלמידים הרבה באותה תקופה בג'רבה. לימים, כתב עליו הרמ"ך בספרו 'מטה משה', כי אלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל.

באותם ימים בג'רבה, התלמידים לא היו מחולקים לכיתות לפי שכבות גיל, אלא לפי הכישרון. כך יצא, שבחור מאד צעיר לעיתים ישב באותה כיתה עם בחורים מבוגרים כיוון שהיה בעל כישרון כמותם. על הרמ"ך מסופר שמהר מאד הוא לא מצא עם מי ללמוד, כיוון שהיה כשרוני יותר מכולם. וכך מסופר על תפיסתו המהירה:

והעיד מוה"ר עליו שהיה בעל תפיסה גדולה, שלמרות שלא היה תופס הגמרא בידו, שהיה חלש בראיה, (אלא) רק בעל פה, אפילו הכי אחר שלמדו לפניו לשון

2 הרב לואיס (לוי) יצחק רבינוביץ (1906-1984) היה רב אורתודוקסי באנגליה, בדרום אפריקה ובישראל, וכן היסטוריון ופילולוג של המאה העשרים. במהלך מלחמת העולם השנייה, הרב רבינוביץ מונה לרב הצבאי הראשי של החיילים היהודים ששירתו בארמייה השמינית של הצבא הבריטי במערכה על צפון אפריקה. במהלך הקרבות בהם הם הדפו את צבאו של רומל, הרב ר' הגיע לתוניס, ומשם נסע במיוחד בסירה כדי לפגוש את היהודים באי ג'רבה. את רשמיו הרבים משהותו בג'רבה הוא פרסם בסדרת מאמרים בירחון 'ברקא' - ירחון עברי שיצא בדרום אפריקה. מאמריו אלו נאספו לקונטרס בשם 'האי ג'רבה' שהודפס בסוף הספר 'יהודה יעלה' (ירושלים, תש"ס) מאת הרב יששכר חדאד.

הש"ס ורש"י היה מדקדק ושואל על כל הרגשה שיש בלשון הגמרא ורש"י כאילו הגמרא בידו...
(קדושת משה, עמ' פא)

כבר בהיותו בן עשרים וחמש, הוצע לו להתמנות לדיין, אך הוא סירב להצעה כיוון שרצה להנות מיגיע כפיו ולא להתפרנס ממשרה תורנית. רק בגיל ארבעים ושלוש, נעתר לבקשת בני הקהילה ונתמנה להיות רבה הראשי של ג'רבה, תפקיד אותו הוא מילא עד סוף ימיו.

חידוש לימוד ההלכה

עד ימיו של הרמ"ך, בבתי המדרשות של ג'רבה עסקו בעיקר בלימוד גמרא בעיון ובפלפול רב, ופחות עסקו בפסיקת הלכה. הוא עשה מהפכה בעולם הלימוד, והתחיל לייסד לימודי הלכה, ע"י לימוד כללי הפסיקה באופן שיטתי.

כדי לעורר את התלמידים לעסוק בפסיקה בצורה מעמיקה, הוא נהג בכל שבת להציג להם שאלה הלכתית אותה היה עליהם לנסות לפתור במשך השבוע ולכתוב לו תשובה מפורטת, ובשבת שלאחר מכן היה בוחן את תשובותיהם. עם הזמן, השאלות נהיו מורכבות ומסועפות, כדי להרגיל את התלמידים לרדת לעומקה של הלכה ולדעת לפסוק בכל המצבים.

הרמ"ך היה בקיא עצום וחיבר עשרות ספרים בכל חלקי התורה, חלקם הודפסו וחלקם נשארו בכתבי היד. הוא חיבר שו"ת בעל תשעה כרכים בשם 'שואל ונשאל'. ספר חשוב נוסף שהודפס הוא 'ברית כהונה' שמכנס את המנהגים והתקנות שנהגו בג'רבה, ומסודר לפי ארבעת חלקי השו"ע. בנוסף, הודפסו חידושיו על הש"ס, חידושים על התורה, ועוד.

הוא שימש ברבנות ובבית הדין במשך שנים ארוכות, והנהיג את הקהילה ביד רמה. גם השכנים המוסלמים ראו בו איש קדוש ולעיתים באו לפניו שיעשה ביניהם דין. על דרכו בהנהגת הקהילה נוכל ללמוד מהמקור הבא:

עבודתו היתה לשם שמים בלי כל פניה זרה והאמת והצדק איזור חלציו... אך אפים ומושל ברוחו באופן נפלא, מקבל כל אדם בסבר פנים יפות, אוהב שלום ורודף שלום, וכל ריב אנשים הבא לידו משתדל לפשר ביניהם בלי להזיקם שבועה. וכמעט כתובע כנתבע היו יוצאים מלפניו ששים ושמיים ברצון טוב... ושופט מוסלמי אחד אמר במסיבה בעיר אחרת לפני יהודים ומוסלמים כי רב היהודים הנמצא בג'רבה אינו בגדר בן אדם כי אם מלאך ה' קדוש הוא ואיני מאמין שנמצא איש נפלא כמוהו לא בין היהודים או בין הישמעאלים והנוצרים...

(שם, עמ' פד)

בספר 'חוכמה מקדם'³ (עמ' 55) מובא סיפור מיוחד הממחיש את פקחותו הרבה של ואת ייחסו המיוחד גם לאדם הפשוט ביותר:

איש אחד ניגש אל הרב כלפון הכהן והתלונן, "הירח עוקב אחרי, בכל פעם שאני מפנה מבטי אליו, אני מגלה שהוא מביט בי". הרב כלפון, אשר הכיר את האיש וידע כי בור ותם הוא, הבין שהוא מוטד באמת מן העניין והשיב לו, "אני מזמין אותך ואת הירח לין תורה ביום ט"ו בחודש". ביום המיועד, הגיעו שניהם, האדם והלבנה, לדין תורה. פתח המתלונן והרצה את טענותיו ומיד אח"כ הניח הרב כלפון את ידו על אוזנו, עשה עצמו מאזין לדברי הירח, המתין קמעא, ואמר: "אתה טוען שהירח עוקב אחריך, ואילו הירח טוען שאתה עוקב אחרי, לפיכך אני פוסק ששניכם תחדלו מלהסתכל זה על זה". אז פנה אל האיש והזהיר, "אם בכל זאת תפנה מבטך אל הלבנה, אזי באותו רגע ממש רשאית הלבנה להביט עליך". מאותו הלילה הפסיק האיש להסתכל על הירח והבעיה נפתרה.

השקפתו הציונית

³ "חוכמה מקדם: סיפורי חכמים מקהילות הספרדים ועדות המזרח" - חזי כהן (ישראל, 2016)

הרמ"ך ראה בתנועה הציונית התממשות של תהליך הגאולה, והיה תומך נלהב של התנועה. הוא היה מודע לכך שישנם רבנים שמתנגדים לציונות, ובספרו 'גאולת משה' הוא מביא נימוקים שונים מדוע לדעתו מדובר ב'אתחלתא דגאולה' אעפ"י שנעשית בידי אנשים שאינם שומרי מצוות. בין השאר הוא כותב: "כי לפי דעתי רחוק מאד שתהיה תנועה זו תנועה גשמית ולדעתי תנועה שמיימית היא זו, רק שאינה נרגשת כאשר יש כה וכה כמה וכמה ניסים נסתרים...".

בכתביו, הוא מתמודד עם אלו הטוענים שהגאולה היא מהלך רוחני גרידא שכולו ייעשה בדרך נס, ואל לנו להחיש את הקץ. הוא מפרוץ טענה זו בדרכים שונות, והוא תמה על אלו המתנגדים לציונות: כיצד אפשר להתנגד לבניין היישוב היהודי בא"י? הרי גם אם לשיטתם עוד לא הגיעה עת הגאולה, הרי ברור לעין כל שהקמת מדינה לעם היהודי תציל אותנו מסכנת ההתבוללות הנוראה!

הוא ראה בציונות קיום מצוות יישוב הארץ, ולכן לדבריו, כבר עכשיו מחויבים אנו לפעול למען היישוב ולא לחכות לניסים שמיימים:

...כי אם נניח כי עוד ימים ידברו והנהגת הגאולה תהיה רק רוחנית, עכ"פ אין ספק כי לא דבר קטון ומזער הוא היישוב העולה מעלה מעלה בארץ הקודש. והנה זה ממש קיום ופיקוח נפשות ומצוות עשה לישוב א"י לדעת הרמב"ן, ומצוה דרבנן מיהא איכא לדעת הרמב"ם...

(גאולת משה, עמ' 39)

תהליכים שונים שקרו בעולם באותה תקופה, היו בעיניו סימנים ברורים לכך שזו עת גאולה. הוא מציין כי א"י הייתה שוממה שנים רבות מיישוב יהודי, ועצם העובדה שהיישוב היהודי בא"י הולך וגדל זה סימן מובהק לגאולה. גם השפה העברית ההולכת ומתפשטת בקרב העם היהודי הייתה בעיניו סימן. הוא אף מוסיף ומתאר תהליכים שקרו בעולם בכלל, שלדעתו גם הם חלק מפעמי משיח: "הרבה כלים הוכנו לקרב המרוחקים, כמו מברק, טלפון, אניות קיטור בים, מרכבות קיטור ביבשה, אוירונים... וזה גורם גדול לקיבוץ גלויות..."

והוא חותם :

בטח כי עוד הרבה תולדות מניצוצות האלו יוצאים... וכל אחד מן העושים והממציאים הם עושים וממציאים לפי תומם, אולם יד ה' רוממה והוא המניע אותם לכל זה למטרת גאולתנו...

בפירושו הרבים לתנ"ך, הוא מבאר את הפסוקים המתארים את הגאולה העתידה כאמורים על העת הזו. כך למשל, על הפסוק המפורסם ביחזקאל לו, ח - "וְאַתֶּם הָרִי יִשְׂרָאֵל, עֲנַפְכֶם תִּתְּנוּ, וּפְרִי־כֶסֶם תִּשְׂאוּ, לְעַמֵּי יִשְׂרָאֵל כִּי קָרְבוּ לְבוֹא" הוא כותב כך:

דברי הנביא סובבים והולכים על ימינו אלה אשר אחרי עבור כאלפיים שנה וארצנו עזובה ונטושה ושוממה מבלי בניה היא יושבת. הנה מקרוב החילו ניצוצו גאולה להגלות והרבה מדברות שוממות היו כגן עדן, גנות ופרדסים וכל עצי השדה יתנו פרים לעמנו בית ישראל...

(מטה משה, רצה')

את השקפתו הציונית הוא גם ביטא במעשים. בשנת תרע"ט (1919) הוא היה ממקימי תנועת 'עטרת ציון', שדגלה בעלייה לארץ-ישראל, תמכה במוסדות היישוב ובהוראת השפה העברית. לפני שנים אחדות הוא הוגדר באוניברסיטה העברית כאחד מ-33 אבות הציונות לצד הרצל, בן גוריון, ביאליק, חיים ויצמן ואחרים.

קשריו עם רבני א"י

הרמ"ך קיים חלופות מכתבים רבות עם רבני א"י, הרב קוק והרב עוזיאל. הוא התייחס בכבוד רב לראי"ה זצ"ל וכך הוא פותח וחותם את אחד ממכתביו:

גאון עוזנו וגאון ירושלים, הרה"ג כמה"ר ר' אברהם הכהן יצחק קוק הי"ו... גאון עוזנו שלום רב כתורה וכמצוה... ממני תלמידו השותה בצמא את דבריו ומעתיר בעדו ובעד בית דינו, ובעד כל אשר לו ולהם...

השמועה על פטירת הראי"ה הגיעה לג'רבה רק ביום ח' באלול תרצ"ה, חמישה ימים לאחר הפטירה. במכתבו לרבני הקהילות הסמוכות, קורא הרמ"ך לעשות יום מספד וקנינות על פטירתו של "ראש הרבנים, ראש הגאונים בירושלים"⁴:

לקול השמועה האיומה והנוראה כי עלה שמי שחק הגאון המפורסם כבוד מורנו הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל... נמס כל לב ורפו כל ידיים. כי הוא היה עמוד גדול לתורה ולעבודה ולישוב ארץ ישראל על ברכי התורה, ולכן פה הסכמנו להיות ביום יו"ד אלול הספד בבית הכנסת הגדולה, קנינות ודרש על האבדה הגדולה ממחסור הנורא אשר חסרנו שכמעט הוא יחיד בדרור ואין לנו תמורתו...

לא ניתן לעסוק במשנתו הציונית מבלי לציין את יחסו המיוחד של הרמ"ך להרצל, חוזה המדינה. בכמה מקומות הוא מתבטא כלפיו בביטויי הערכה יוצאי דופן:

ומקרב בימינו אלה הופיע בקרבנו איש רם המעלה, וך השכל וחד הרעיון בנימין תיאודור הרצל שמו, אשר עמד על דרכי וחוקי העמים והכיר כי לפי חקי המדינות אין להשבית ולבטל כללות האומה תהיה אשר תהיה... אחרי הדברים האלה החלה רוח ה' לפעם בלב איש גבור חיל ורב פעלים מאחינו בית ישראל, הרצל שמו, אשר היה כמעט שקוע ואובד בין האומות והיה רם המעלה בעל מדות נשגבות, ויתן אל לבבו להטיב לעם ישראל... וימציא כמה רעיונות נשגבות ויכתבם על גליוני העיתונים... (שם מח', פח')

ניסיונות העלייה לארץ ופטירתו

כבר בשנת תרנ"ח (1898), כשהיה בן עשרים וארבע, ניסה לראשונה לעלות ארצה בעזרת ידיד מטריפולי. אולם, לאחר שהנסיעה כבר הוסדרה, אביו שמע על כך וביקש להניא אותו מלעלות בטענה שלפי חשבוננו המשיח יבוא בשנת תרע"ז ועליו לחכות עד אז. על מנת שלא לצער את אביו, הוא שמע בקולו וויתר על ההזדמנות לעלות.

בערוב ימיו, בשנת תש"ט (1949), כאשר מצבו הבריאותי כבר היה רופף, הוא החליט שוב לנסות לעלות ארצה. הוא כבר השיג רישיון עלייה, אך מצבו הבריאותי שהידרדר לא אפשר לו לעלות. לאחר שיפור קל במצבו, הוא הורע שוב, והוא נפטר בג'רבה ביום שבת - י"ח בטבת תש"י (1950)⁵.

ביום קבורתו כמעט התרוקנו ערי הסביבה מיושביהן היהודים, והשוק הראשי של ג'רבה (אשר רוב החנויות בו היו בבעלות יהודית) נסגר. רבבות אנשים, בהם נציגי ממשל תוניסאיים וצרפתיים, השתתפו בהלוויה.

הרמ"ך נקבר בג'רבה, אך בז' בחשוון שנת תשס"ו (2005), 55 שנה לאחר פטירתו, הועלו עצמותיו מתוניסיה (דרך צרפת) לישראל, והוא נקבר בהר המנוחות בירושלים ליד הרב שלום משאש. העלאת עצמותיו לארץ הייתה כרוכה במבצע מדיני מורכב אשר היה מעורב בו גם שר החוץ התוניסאי. במסע ההלוויה נטלו חלק רבבות משתתפים מישראל, תוניסיה וצרפת, ובהם הרב מרדכי אליהו והרב עובדיה יוסף.

⁴ המכתב פורסם באתר ערוץ 7: <https://www.inn.co.il/news/282946>

⁵ שמעתי מבני משפחת בובליל, אנשי היישוב שלומי, שסבתם גרה בג'רבה בשכנות לרבי משה כלפון, והיא העידה שבשעת פטירתו התמלא האי ג'רבה כולו ריח גן עדן.